

Hüsâm-ı Sahrâvi'nin «Tuhfeten Li-Hazret'ül Aliyye» Adlı Eserinde Atasözleri ve Deyimler

O. Kemâl KAYRA

Elmalı Halk Kitaplığı'nda 2980 kayıt no'lu nes-talik meşin cilt ve ebru kaplamalı şimdilik tek nüshası bilinen bu yazma eserin içinde bol miktarda atasözü ve deyimle rastladık.

Büyük bir çoğunluğu Arapça olan önsözünden Kanuni'ye sunulduğu anlaşılan eser muhtemelen Hicri X. yy.'la aittir. Önsözünde Kanuni Sultan Süleyman'a (926-974/1520-1566) sunulduğunu gösteren bölümde şöyle geçer:

«... tuhfeten li-hazreti'l aliyyeti'il-ulviyyeti ve's-süddeti'r-refiati'r-ırdıveyyeti'l-âli'l-Osmâniyyet'is-Sultân ibn Sultân Süleymân bin sultan Selim Hân rabbet'âllahü itnâbe sürâdikâti cemâlihi ve kemâlihi...»

Eserin müellifi, muhtevadan anlaşılacağına göre kervancıdır. Eser, genellikle eşekler ve eşekçilerin konuşmalarıyla geçer. Nesir ve nazım karışık olan bu eserde dil sade ve külfetsiz olmakla birlikte, nazım kısımlarında divan geleneğinin ince ve sanatlı söyleyişlerine de rastlarız. Kişiliği hakkında bilgi edinemediğimiz Hüsâm-ı Sahrâvi el-Culugi El-Bûtîmârî'nin nasıl bir eğitim gördüğünü kestirmek de mümkün değil.

Ahmet Ateş, «sahravi»den dolayı müellifin Konyalı olabileceğini zikretmiştir.¹

Eserde dört yerde adının «Harnâme» olarak geçmesi bu sahadaki yazılan Harnâmelerle de eser arasında bir bağlantı olabileceğini düşündürüyor.

Nitekim Şeyhi'nin ve Lütfi'nin Harnâmeleri ile Sahravi'nin Harnamesi arasında benzerlikler vardır. Bilhassa atasözleri ve deyimlerde Lütfi'nin Harnamesi ve Sahravi'nin eseri arasında çok yakın benzerlikler göze çarpmaktadır. Lütfi'nin Harnamesi üzerine Abdülkadir Karahan'ın sunduğu bildiride bu atasözlerinden bazılarını görmek mümkündür.²

Eserdeki atasözleri bazan bugün söylenen şekillerine yakın bazan da devrin dil özelliklerini taşıyor niteliktedir. Fakat, bazı atasözleri de mana olarak bugünkü şekillerine benzemekle birlikte şekil olarak değişiktir. Tabii bu arada eserin adı olan «Harmaname»den dolayı da eşekle ilgili bol atasözüne de rastladık.

Aşağıda, eserde geçen atasözleriyle günümüzde kullanılan atasözlerinin şekil ve mana bakımından benzerliklerini ortaya koymaya çalıştık.

1) ATASÖZLERİ

- Danışıklı belen aşar (3a/2)
(Danışan dağlar aşmış, danışmayan düz ovada yolunu şaşmış)
- Görünen köye ne kulaguz gerek (3a/4-5)
(Görünen köy kılavuz istemez)
- Döğölmek ve söğölmek eşeğe yaraşır (4b/6)
(Dayak eşeğe yaraşır)
- İşegün ölümü ite düğündür (5b/4)
(Eşegin ölümü ite düğündür)
- Eşecigün berkce bağla, andan Tanrıya ısmarla (7a/4)
(Eşegi bağla işini sağla)
- İden bulur inleyen ölür (7b/8)
(Eden bulur inleyen ölür)
- Gendi düşen ağlamadı (12b/5)
(Kendi düşen ağlamaz)
- Eşek ölüsi büryân olmaz (14b/12)
(Eşek diri iken tatlıdır)
- At depişe ara yerde eşek öle (15a/12)
(At tepişir ara yerde eşek ölür)
- Ölme eşegim ölme, yonca biter yiyesin (15a/13)
(Ölme eşegim ölme, yonca bitecek)
- Eşegi düğüne okumuşlar, «ya odum eksikdür yahud suy» demiş (15b/7)
(Eşegi düğüne çağırılmışlar, ya odun eksik ya su demiş)

- Şeytan azabda yaraşur (15b/10)
(Şeytan azapta gerek)
- Yiyen bilir kötegi (16b/1)
(Dayağı yiyen bilir)
- Yalnız elin avazası çıkmaz (16b/2)
(Tek elden ses çıkmaz)
(Tek kanatla uçulmaz)
(Tek kürekle mehtaba çıkılmaz)
(Yalnız kuş yuva yapmaz)
(Yalnız öküz boyunduruğa koşulmaz)
(Yalnız taş duvar olmaz)
(Yalnız yiyen sofrasını kendi kaldırır)
- İt-ile çuvala girdiğimiz yok (16b/4)
(İt ile çuvala girilmez)
- El attığı taş yırak gider (16b/4)
(Elin attığı taş irak gider)
- Mivesiz ağaca taş atılmaz (16b/4-5)
(Meyvesiz ağaca kimse taş atmaz)
- Yohsul bayun ne kardaşı, eşek atın ne haldaşı (17a/9)
(Eşek atın ne yoldaşı, yoksul zengin ne kardeşi)
- Kurd bir toyduğı yere tokuz tolanur (17b/10)
(Köpek bir doyduğı yerde dokuz kere dolanır)
- Bozak kekliğin yuvasını Tanrı yapar (18a/9)
(Garibin yuvasını Allah yapar)
- Tag ne kadar yüksek ise üzerinden yol aşar (18a/11)
(Dağ ne kadar yüce olsa onun da üzerinden yol geçer)
- İsteyen Tanrısını bulur (19a/12)
(Arayan belasını da bulur Mevlasını da)
- Boz atın yanında turan ya huyun öğrenür ya husin (19b/8)
(Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan)
- Adamın eti yenmez, derisi hiç geyilmez (21b/10)
(Adamın eti yenmez, derisi giyilmez, tatlı dilinden başka nesi var?)
- Kilimine göre hoşdur kişiye pâ-dirâz itmek (27a/3)
(Ayağını yorganına göre uzat)
- Aç tavuk gendiyi tahıl bâzârında görür (27a/4)
(Aç tavuk kendini arpa anbarında görür)
(Aç tavuk uykusunda darı görür)
- Araba yuvarlandıktan sonra yol gösterici çoğ olur (28a/11)
(Eşek çamura batınca yol gösteren çok olur)
- Sirkat atına binen tez iner (28b/3-4)
(El atma binen tez iner)
- İşegi ıssı dedigi yerde bağlayalım (31b/12)
(Eşegi sahibi dediği yere bağla da var sını kurt yesin)
- Acemi nalband gavur eşeginde öğrenir (36b/10)
(Acemi nalbant gavur eşeginde dener kendini)
- Davar alacası daşından adam alacası içinden (43b/6)
(Hayvanın alacası dışında olur, insanın alacası içinde)
(Kişi alası içten, yıldı alası dıştan)
- İnsan nefsinden hayvan yularından (43b/9)
(Hayvan yularından insan sözünden tutulur)
- İki karpuz bir elde rast gelmez (50b/6)
(İki karpuz bir koltuğa sığmaz)
(İki kılıç bir kına sığmaz)
(İki tavşan birden avlanmaz)
- Her kişi nitse özine gendi ider (54b/7)
(Kişi ne ederse kendine eder)
- Ac-ıla eceli gelen söyleşür (75a/4)
(Aç ile eceli gelen söyleşir)
- Yimişini yi ağacını sormagıl (81b/8)
(Meyvesini ye de ağacını sorma)
- Yalnız taş duvar olmaz (103a/11)
(Yalnız taş duvar olmaz)
- Er ölür adı ölmez, çağlı kalır (103a-13)
(Er ölür adı kalır)
- Gözün üstinde kaşun var dimezdi (111b/7)
(Gözün üstünde kaşın var dedirtmez)

2) DEYİMLER

- Yüreğine su sepelemek (3a/4)
(Yüreğine su serpildi)
- Çanına ot tıkamak (14b/3)
(Çanına ot tıkamak)
- Bey eşegi gibi yatmak (18a/1)
(Bey danası gibi yatıp gevşemek)
- Eşegin ağırkanı, dellalığın çağırkanı (22b/1)
(Eşegin anırmazı olmaz)

- Damdan köpek düşer gibi (23a/12)
(Damdan düşen köpeğe dönmüş)
 - Sarı samanın altından kara sular yürütmek (26a/10)
(Saman altından su yürütmek)
 - İt-ile çuvala girmek (26a/11)
(İt ile çuvala girilmez)
 - Yog eşek sudan gelinceye değin (26b/6)
(Eşek sudan gelinceye kadar)
 - Dırnak çalı virmek (27a/8-9)
(Tırnak takar)
 - İt derisinden perverde olmuş Türk karkası namazlığına benzemek (28a/1)
(İt derisinden post olmaz)
 - Oduncu gözü amcada (28a/4)
(Oduncunun gözü ağaçtır)
 - Gökten zembille inmek (35a/3)
(Gökten zembille inmek)
 - Bir kulağından girip kesilmiş kulağından çıkmak (43b/12)
(Bir kulagından girip öbür kulağından çıkmak)
 - Elli karkaya bir sapan dağı (49b/13)
(Dokuz kurda bir hurda)
 - Seke büke gelmek (64b/2)
(Seke seke gelmek)
 - İt dişine tonuz derisi (84a/4)
(İt dişine domuz derisi)
 - Canı yabanda bulmak (104a/1)
(Canını yabanda bulmak)
- Bunların dışında metinde çok ilgi çeken atasözü ve deyimler de vardır. Bunlardan bazıları şunlardır :
- Kuvvetli gün toğuşundan besbellidir (3a/5)
 - Top yokdan torlak yegdür (3a/7-8)
 - Her kuşa beg virmegi kuşçı bilir, mezar'a ahvalin ikinci bilir (10a/11)
 - Emmi ziyan başım sagolsun (14a/11)
 - Tanlaya kalan kazâdan korkma (16a/13)
 - Sarmısak satar acısı düşman gözine (17a/1)
 - Pulluk yiyen akca bozar (19b/7)
 - Eşek başsız olmaz bostan dirler (22a/2)
 - Hizmet vaktında arpa torbasının dört kulbu olsa (27a/5)
 - Eşek gübresinde bostan olmaz (31a/4)
 - Bildiğiniz yanıldığımı degmez (40b/13)
 - Bâzâr görüsüz olmasın, göz de bâzârsız olmasın (43b/8)
 - İki kuş bir dogan-la kovulmaz (50b/6)
 - Aslı bed olan kişi sürer soya (62b/9)
 - Eşek yarısı guh-dâna varıcak, atın yarışı meydâna varıcak (81b/8)

- Eşek torbayıla ağırmar (82a/9)
- Pîre yayaklık yaramaz (94b/6)
- Yağı çok olan kişi gündüz yakar (106b/2)
- Suç ölündür, değil öldürenin; cyyi koyup yatlı bildirenin (107b/5)
- Uluların köprü üze geçmegil (107b/8)
- Kırım hatibi misali (3b/5)
- Devletin elinden zamana devşirmek (4b/8)
- Geçmiş yagmura kepenek tutmak (5a/3-4)
- Dişleri ahengerler çekici gibi takır takır etmek (5a/12)
- Binâyı su üzerine yapmak (7a/5)
- Bokın basmış ayı gibi kemrenmek (17a/4)
- Yatırda ve tururda (18b/4)
- Kaz koza bakar gibi (20a/3)
- Burusu tutmuş karı gibi (21a/9)
- Bit başına astar sarmak (26a/4)
- Başsıza örülmüş tatik gibi (29a/10)
- Sekseninde onmadık pir-i nâ-bâlig gibi sorutmak (31a/3)
- Câna kalmaz canbaz can kurtaranı gibi (42a/6)
- Papuccı oltmayla berkinmiş gibi (42a/10)
- Çobanlar tagarcına benzemek (43a/2)
- Çukur çor olmak (45b/13)
- Ramazanda cemâl oynatmak (43a/7)
- Horasan tenbeli gibi bakınmak (69a/2)
- Katran çölmegi zift turşusu (97a/4)

Örneklerini çoğaltmamız mümkün olan, benzeri atasözü ve deyimlerle mükemmel bir folklor ürünü sayılabilecek Sahravi'nin Harnamesi şüphesiz XVI. yy.'da yazılan eserler içinde en dikkate değer örneklerden birisidir. İmlası, ses olayları ve morfolojisiyle bu eser Türk dil ve folklor ürünleri arasında gereken yeri alacaktır kanaatindeyiz.

1. Ahmet Ateş, Burdur-Antalya ve Havalisi Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe-Arapça-Farsça Mühim Eserler. Türk Dili ve Edb. Dergisi, cilt 2, sayı 3-4 1948 s. 177-178
2. Abdülkadir Karahan, Molla Lütfi'nin Harnamesi ve XV. yy. Sade Türk Neri, Türk Dili Kurultayında Sunulan Bildiriler, 1972'den ayrı basım Ank. 1975. s. 173-179.